

AURAICA
Scripta a Societate Porthan edita
Vol. 16, 2025: 56–61

Kirjallisuusarvostelu

Uutta oppi- ja tieteenhistoriaa ylirajaisesta Turusta

Petteri Impola

Johanna Ilmakunnas & Charlotta Wolff (toim.), *Tie meren yli. Turun akatemian aate- ja kulttuurihistoriaa 1640–1828*. Historiallisia Tutkimuksia 293. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2024. 278 sivua.

Kuninkaallinen Turun akatemia oli varhaismodernin Suomen opillinen keskus, ja sillä oli keskeinen rooli Ruotsin valtakunnan ja pohjoisen Itämeren akateemisena ja verkostoituneena yhteisönä. Sen merkitystä muun muassa pappien ja virkamiesten kouluttajana kuvastaa se, että jo pelkästään 1600-luvun aikana Turun akatemiaan kirjautui lähes 4500 opiskelijaa. Pohjoismaiden historian professori Johanna Ilmakunnaksen ja Suomen historian professori Charlotta Wolffin toimittama antologia *Tie meren yli* on tuorein monipuolinen tutkimus Turun akatemias- ta mutta samalla laajemmin Turusta yliopistokaupunkina, joka vahvoin yhteyk- sin Tukholmaan ja Uppsalaan verkottui osaksi Ruotsin valtakunnan ydinalueita sekä laajemmin Eurooppaa ja maailmaa. Artikkelikokoelman perustana on vuosina 2019–2021 toteutettu Turun yliopiston ja

Åbo Akademin konsortiohanke, jota rahoittivat Turun kaupunkitutkimusohjelma ja Svenska kulturfonden.

Aiemman tutkimuksen monoliittina seisoo yhä Matti Klingen ja kumppaneiden kirjoittaman *Helsingin yliopisto 1640–1990* -sarjan ensimmäinen osa *Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808* vuodelta 1987. Turkulaista yliopistoelämää on tutkittu laajan ylipistohistorian lisäksi monissa erillistutkimuksissa. Osa niistä on keskittynyt professori Henrik Gabriel Porthanin kaltaisten vaikuttajien henkilö- ja aatehistoriaan. Lisäksi on ryhdytty korostamaan opillisten ja aatteellisten vaikutteiden leviämistä ylijarjaisesti, kuten Jukka Sarjala *Turun romantiikka* -teoksessaan (2020), tai toisaalta syventymään Mari Välimäen toimittaman *Academic Households in Early Modern Northern Europe* -antologian (2025) tavoin oppineiden arkiseen perhe-elämään.

Tie meren yli asettuu luontevasti tähän tutkimukselliseen kehityskaareen. Perinteisen institutionaalisen yliopistohistorian sijaan teos tutkii aate- ja kulttuurihistoriallisesti Turun akatemiaa ja sen piirissä ajatelleita ja toimineita ihmisiä ylijarjaisuuden ja kosmopoliittisuuden näkökulmista. Teos sitoutuukin osaksi niin sanottua uutta oppi- ja tieteenhistoriaa, ”jossa tiedettä ja tutkimusta sekä yliopistoinstituutiota ja -yhteisöä tarkastellaan kulttuurisista lähtökohdista” (s. 11). Kansainvälisen tutkimuksen kehityksessä tämä perustellaan problematisoimalla modernin luonnontieteen käsitteen soveltuvuutta puhuttaessa varhaismodernista ajasta; tiede on syytä nähdä yhteisöllisenä, sosiaalisena toimintana, jossa politiikan, talouden ja kulttuurin asettamien reunaehtojen ymmärtäminen on keskeistä. Tähän tieteenharjoittamisen ylätasoon reunaehtojen laveampaan ymmärtämiseen yhdistetään se, että alatasolta on syytä muistaa tieteenharjoittajien perheet, kuten vaimojen ja muiden sukulaisten merkitys, tuki ja verkostot. Lisäksi teoksessa huomioidaan tieteenharjoittamisen

tilat ja paikat sekä aineelliset tekijät tutkimusinstrumenteista eläin- ja kasvinäytteisiin. Tarkastelun runsaus kuorrutetaan huomioimalla vielä ne emotionaaliset merkitykset, joita tutkijat antoivat tieteen tekemiselle ja sen välineille, esimerkiksi muistiinpanoille ja käsikirjoituksille. Näin ollen menneisyyden tiedettä ei pitäisi tarkastella itsenäisenä ja objektiivisena, inhimillisestä toiminnasta ja yhteiskunnallisista reunaehdoista irrallisena entiteettinä.

Kirjan aikarajaus on keskipitkä yltyen Turun akatemian perustamisesta 1640 vuoteen 1828, jolloin yliopistollinen toiminta siirrettiin Helsinkiin. Teoksen varsinaisena tehtävänä on tarkastella Turun ja Uppsalan yliopistokaupunkien sekä pääkaupunkina merkittävän Tukholman välistä vuorovaikutusta erityisesti Turun akatemian sekä Turun kaupungin urbaanista näkökulmasta. Tämä toteutetaan karsimalla nationalistiset oletukset ruotsalaisuudesta ja suomalaisuudesta korostamalla maantieteellisiä ja kulttuurisia monimuotoisia jatkumoa. Näin tulkinnan kehyksenä on alleviivata Ruotsin valtakunnan ja sen itäisen osan eli Suomen välistä vuosisataista yhteyttä, joka eli vielä vuoden 1809 jälkeenkin. Analyysi ei kuitenkaan rajoitu vain mainittujen kolmen keskeisen kaupungin välisiin yhteyksiin, vaan osa kirjoittajista painottaa Turun akatemian paikallista roolia osan laajentaessa tarkastelua myös Turun globaaleihin yhteyksiin. Ilmakunnas ja Wolff muistuttavat, että ”vuorovaikutus ei ole yhdensuuntaista, vaan monen suuntaista ja lomittunutta” (s. 11) Turun akatemian ollessa kuitenkin kirjan tapaustutkimusten kiintopiste.

Kysymyksenasettelu on vähintäänkin kunnianhimoinen. Kiteytettynäkin se jakautuu teemoihin opiskeluaikaisten kokemusten ja yliopistokaupunkien merkityksistä niin oppineelle eliitille kuin kaupunkien muille asukkaille, oppineiden yhteyksien tiiviyteen ja niiden näkymiseen kaupunkilaisten arjessa sekä toisaalta oppineiden välisissä verkostoissa muun muassa

tiedon, tavaroiden ja osaamisen leviämisenä. Lisäksi selvitetään yliopistokaupunkien välisiä jatkumoa oppineiden seuraelämän, asumisen ja talouden saralla, mikä yhdistetään aineellisen kulttuurin ja pääomavirtojen liikkuvuuden paikallisiin, alueellisiin ja globaaleihin vaikutuksiin.

Teos sisältää johdannon ja yhdeksän erillistä lukua edeten kronologisesti 1600-luvulta 1800-luvulle. Historiantutkimuksen lisäksi tutkimusartikkelien kirjoittajissa on arkkitehtuurin ja restauroinnin sekä Kasvimuseon osaajia. Nimirikkaan teoksen käytettävyyttä avittavat henkilö- ja paikannimihakemistot. Kuvitusta on hyödynnetty ainoastaan parin kartan verran. Jokainen luku tukeutuu aihekohtaiseen kirjallisuuteen, mutta teoksen loppuun on laadittu hyödyllinen kooste tematiikan keskeisestä kotimaisesta ja kansainvälisestä kirjallisuudesta.

Vaikka teoksen johdannossa painotetaan muutoksen ja jatkuvuuden tarkastelua, ainoastaan Kasvimuseon yli-intendentti Henry Väre ja FT Teija Alangon luku kattaa empiirisesti koko aikarajausjakson ja yleisesti 1700-luku painottuu neljän luvun verran. Luvut ovatkin enemmän tiettyyn ajanjaksoon kohdistuvia syväluotauksia, joten teos ei täysin lunasta lupaustaan keskipitkän aikavälin kehityksen havainnollistamisesta. Tämä olisi vaatinut lukujen tulosten laajempaa kontekstoivaa yhteen nivomista kirjan johdannossa – tai erillistä yhteenvetolukua. Toinen vaihtoehto olisi ollut kunkin luvun ajallisesti rajautuneen aineistoempirian ohessa laventaa lukujen sisäistä aikaperspektiiviä vielä rohkeammin tutkimuskirjallisuuteen tukeutuvalla taustoittamisella.

Teoksen lukujen jakaminen kronologisesti on turvallinen ratkaisu, mutta ne olisi voinut järjestää myös temaattisesti. Seuraavaksi käynkin lävitse teoksen luvut jaotellen ne uudelleen kolmeen teemaan, jotka mielestäni kumpuavat kirjan analyysistä.

Vaikka teoksen kaikkiin lukuihin liittyy liikkuvuus, niin selkeimmin ihmisten ja aatteiden verkostot ovat analyysin kohteena neljässä luvussa. Tutkijatohtori Mari Välimäki tutkii opiskelijoiden liikkumista Ruotsin valtakunnan yliopistoissa, eritoten heidän liikkumistaan, jotka opiskelivat sekä Turun akatemiassa että Uppsalan yliopistossa. Tästä lähes kuudensadan nuoren miehen joukosta Välimäki pystyy osoittamaan, että yliopistoa vaihtaneita tuli kaikista säädyistä eikä liikkuvuus ollut rajattu vain kaikista arvostetuimpien sukujen vesoille – toisinaan yliopistoa vaihdettiin myös pakon sanelemana. On huomionarvoista, että liikkuvuus kahden yliopiston välillä oli vilkasta 1640–1680-luvuilla, mutta etenkin liike Uppsalasta Turkuun tyrehtyi 1690-luvulla. Välimäki auliisti myöntää, ettei hänen käyttämänsä aineisto riitä vastaamaan siihen, miksi näin merkittävä muutos tapahtui. Mutta jo pelkästään Välimäen opiskelijoiden taustojen sosiaalisen luokittelun takia olisi teoksen johdannossa ja takakannessa mainitun sosiaalishistorian voinut nostaa myös kirjan alaotsikkoon aate- ja kulttuurihistorian rinnalle.

Välimäen teksti osoittaa tunnetun tosiasian siitä, kuinka verraton aineisto Yrjö Kotivuoren koostama *Ylioppilasmatrikkeli* on. Ymmärrettävästi tämän takia Välimäenkin analyysi painottuu epäsymmetrisesti Turun eduksi, koska valitettavasti vieläkään ei Uppsalan yliopiston opiskelijoista ole saatavissa Turussa opiskelleiden veroisia yhtenäisiä matrikkelitietoja vaan opiskelijatietoja joutuu koostamaan käsikirjoituksina säilyneistä osakuntien matrikkeleista. Tässä Uppsalan – ja miksei muidenkin Ruotsin varhaismodernien opinahjojen – opiskelijatietojen systematisoinnissa olisi siis tilausta isommallekin hankkeelle.

Välimäen keräämä kunnioitettava datamäärä vakuuttaa opiskelijoiden liikkuvuudesta, mutta kvantitatiivisina nämä tulokset kaipaavat joiltakin osin vielä laadullista ja kontekstoivaa jatkoselittämistä.

tä. Aiempaan, lähinnä aatelin, ulkomaisia *grand toureja* painottaneeseen tutkimukseen verraten Välimäki osoittaa, että merkittävä osa etenkin aatelista sosiaalisesti alempien opiskelijoiden liikkuvuudesta tapahtui valtakunnan sisällä. Tähän tematiikkaan liittyen Välimäki nostaa esiin tärkeän menetelmällis-lähdekriittis-näkökulmallisen kysymyksen siitä, mitä yliopistoja voidaan pitää ”kotimaisina” tai ”ulkomaisina” varhaismodernia aikaa ja modernien kansallisvaltioiden aikaa verrattaessa. Hän puntaroi etenkin Tarton, Lundin ja Greifswaldin roolia osana Ruotsin oppihistoriaa. Tämä kriittinen metodologisen nationalismin purkamisen on tarpeellista, mutta Välimäelläkään ei ole tarjota siihen lopullista ratkaisua. Siksi tälle Ruotsiin eri aikoina kuuluneiden ja kuulumattomien yliopistojen määrittelylle ja rajaamiselle olisi ollut tilausta nykyistä kattavammin jo teoksen ylijärjestyksessä korostavassa johdantoluvussa.

Henkilöpainotteista linjaa teoksessa edustavat myös väitöstutkija Robin Engblomin, Wolffin ja dosentti Heli Rantalan luvut. Engblom käy intensiivisesti läpi Johannes Gezelius nuoremman ja tämän sukulaisten kirjeenvaihtoa osoittaen, kuinka olennainen rooli merenkin takaisilla henkilö- ja suojattiverkostoilla oli esimerkiksi akateemisissa virantäytöissä. Mielenkiintoisesti Engblom huomauttaa, ettei tässä ollut kyse ainoastaan perinteisesti ymmärretyistä patronus-klientti-suhteista vaan vastavuoroista avunantoa oli myös esimerkiksi kollegoiden, suosijoiden, palvelijoiden ja sukulaisten välillä. Vaikuttavaa vastavuoroisuutta saattoi siis olla hierarkkisen päämies-alamainen-asetelman lisäksi jokseenkin toistensa vertaisina pidettävien välillä.

Aate- ja henkilöhistoriaa yhdistämällä Wolff sukeltaa analyysissään syvälle kreivi Gustaf Philip Creutzin filosofisen maailmankuvan muodostumiseen. Wolff havainnollistaa, että 1700-luvun aikana uusia eurooppalaisia radikaaleja aatevirtauksia

kohdatessaankin Creutzin kaltaiseen kosmopoliittiseen eliitin jäsenen vaikuttivat nuorena miehenä Turun akatemiasta vain parin vuoden aikana saadut opit opettajineen.

Rantala tarkastelee Turun ja Uppsalan välisiä yhteyksiä aatteellisesti ja poliittisesti levottomina aikoina 1700- ja 1800-lukujen sekä 1810- ja 1820-lukujen taitteessa keskiössään viisi kaupunkien välillä liikkunutta oppinutta. Kirjan luvuille tyypillisesti myös Rantalan lähdeaineisto on monipuolista syventäen jo entuudestaan tunnettujen päähenkilöiden tarkastelua erilaisten aikalaislähteiden, kuten kirjaluetteloiden ja muistelmien avulla. Vaikka luvun keskiössä on kahden yliopistokaupungin välinen henkilöiden ja aatteiden liikkuvuus, tapahtui epäilyttävinäkin pidettyjen uusien ajatusten liike lähinnä Uppsalasta Turkuun. Rantalan tulokset haastavat nationalistista historiankirjoitusta, sillä vuosi 1809 uusine valtiorajoineen ei lopulta katkaissut yliopistokaupunkien välistä yhteydenpitoa.

Materiaalisen kulttuurin tutkimus on vakiinnuttanut asemaansa historiantutkimuksen piirissä, ujuttautuen teoksessa ilahduttavasti myös oppi- ja tieteenhistoriaan, etenkin dosentti Laura Hollstenin, Ilmakunnaksen sekä Väreän ja Alangon tutkimuksissa. Heistä kaksi viimeistä käyvät kattavasti läpi Turussa ja Uppsalassa vaikuttaneiden kasvitutkijoiden läheisiä verkostoja. Vaikka keskiössä ovat botanistien henkilökohtaiset yhteydet toisiinsa ja mesenaatteihinsa, korostuu tietotaidon ohella kasvimateriaalien liikkuminen, joka vaikutti konkreettisesti kasvitieteellisten puutarhojen ja laajemmin puutarhakulttuurin kehittymiseen. Luku on raporttimainen selvitys botanistiverkostoista eikä sen johdanto sisällä problematisoivaa tutkimuskysymystä.

Teoksen ansiokkaimpina lukuina Ilmakunnaksen ja Hollstenin lähderikkaat ja innovatiiviset analyysit nostavat ajattelutyön rinnalle tieteen fyysisen puolen. Ilmakunnas tarkastelee kirjeenvaihdon

avulla kahden 1700-luvun korkeasti oppineen keinoja hankkia tieteenharjoittamiselle ja säädylleen olennaista materiaa, kuten kirjallisuutta ja lehtiä. Erilaisten painotuotteiden lisäksi huomion saavat vaatteet ja asusteet, sisustus sekä osin harvinaiset ruokatarvikkeet. Ne eivät suoranaisesti liity tutkimustyöhön ja tieteellisten kokeiden harjoittamiseen, mitä esimerkiksi varhaisen laboratoriovälineistöjen analysointi edustaisi, mutta arkielämän ylellisyyttä ja mukavuutta alleviivaneena ne muistuttavat, että varhaismodernin oppineen tuli ylläpitää säädynmukaista elämää, mikä vakuuttavuudellaan edisti heidän pyrkimyksiänsä esimerkiksi professorina tai piispana. Ilmakunnas sitoo näiden arjen aineellisten ulottuvuuksien avulla ja kansainvälistä tutkimuskirjallisuutta hyödyntäen professorit ja oppineet säätyläiset osaksi globaalia kultusyhteiskuntaa.

Vastaavasti teoksen tavoite Ruotsin yliopistokaupunkien sijoittamisesta globaaleihin yhteyksiin toteutuu erinomaisesti Hollstenin elohopean merkitystä 1700-luvun Turussa käsittelevässä luvussa. Aineellisesta näkökulmasta ja ympäristöhistoriaa sivuten hän seuraa elohopean reittiä kaukaisista kaivoksista Turkuun, jossa metalli lomittui lukuisiin ilmiöihin ja materiaaliseen kulttuuriin tieteessä mutta myös mystiikassa, lääkinnässä, käsitöiden valmistuksessa sekä lopulta myrkyllisenä aineena ihmiskehoissa. Elohopea oli merkittävä koko ”kaupungin aineenvaihdunnalle” (s. 112), joten ylijoukkojen kauppaverkostojen lisäksi Hollsten sitoo elohopean avulla yhteen paikallisia Turun akatemian sekä muiden kaupunkilaisten välisiä aatteita ja käytänteitä. Luvun edustama tieteen ja tiedon materiaalisuus inspiroi.

Kaksi teoksen lukua liittyvät selkeimmin tilallisuuteen, tarkemmin sosiaaliin kohtaamisiin ja elämään yliopistokaupunkitilassa. Apulaisprofessori Panu Savolainen hyödyntää myöhemmin pappina Uumajassa toimineen mutta Turussa opiskelleen ja asuneen Pehr Stenbergin omaelä-

mäkerrallista tekstiä. Tätä poikkeuksellista lähdeaineistoa Savolainen tarkastelee ennakkoluulottomasti ympäristöpsykologian näkökulmasta, tuloksenaan rehevä kuvaus yliopistokaupungin monikulttuurisesta elämästä, arjesta ja juhlasta.

Juhlateemaa syventää tutkijatohtori Topi Artukka, joka 1800-luvun alun promootioiden ja ylioppilaiden kevätjuhlien avulla tarkastelee seremoniallisuuden ja hierarkian merkitystä Turun oppineelle yhteisölle sekä akatemian suhdetta julkiseen kaupunkitilaan. Savolainen painottaa, että kokemukset tilasta eivät ole vain staattisia vaan niihin sisältyy usein liike. Stenberg kulki konkreettisesti meren yli Turkuun ja aikanaan sieltä Uumajaan, ja myös kaupunkilaiselämään kuului liikkuminen Turun kaupunkitilassa ja lähimaa-seudulla sekä erilaisten sosiaaliryhmien välillä. Vastaavasti Artukka painottaa, että Turun akatemian ja kaupunkilaisten välinen vuorovaikutus ei tapahtunut ihmisten välillä tyhjiössä vaan kaupunkitila valjastettiin siihen. Kirjan päättävä Artukan luku muistuttaa koko teoksen näkökulmasta: oli vain vähän sellaista yliopistollista kulttuuria, toimintaa tai ajattelua, joka olisi ollut uniikkia juuri Turun akatemiassa. Kuten suurin osa muistakin Turun akatemian ja yliopistokaupungin ilmiöistä, sitoutui myös seremoniallisuus uppsalalaisiin ja laajemmin eurooppalaisiin vaikuttimiin.

Teoksen johdantoluku jätti hiukan avoimeksi sen, miten kirjan ideaali tavoite tutkia yliopistollista aate- ja kulttuurihistoriaa ylijoukaisesti kansalliset rajat ja identiteetit häivyttäen käytännössä saavutetaan, kun kirjan otsikkoa myöten tarkastelun keskipisteenä on kuitenkin meille suomalaisille rakas mutta lokaali Turku. Ajatus tieteen, aatteiden ja materiaali-
virtojen globaaliudesta on kaunis, mutta osittain ristiriitainen sen lähtökohdan kanssa, että useamman luvun pääasiallinen tarkastelu rajoittuu maantieteellisesti vain Turkuun ja Uppsalaan, jossain määrin Tukholmaan, osan jumittuessa lähes kokonaan turkulai-

siin. Lokaalin ja globaalin välistä jännitettä alleviivaa, että Tarton, Greifswaldin ja etenkin Lundin yliopistot on rajattu syvällisemmän tarkastelun ulkopuolelle. Ratkaisu on ymmärrettävä, mutta toisaalta ei aukoton, koska myös nuo yliopistot ovat maantieteellis-historiallisista rajoitteistaan huolimatta osa Ruotsin yllirajaista yliopistohistoriaa. Teosta pidemmälle lukiessa tämä dilemma kuitenkin purkautui, etenkin niissä luvuissa, joissa pystyttiin konkreettisesti osoittamaan Turun akatemian inhimillisiä ja kulttuurisia yhteyksiä Euroopassa ja jopa globaalisti.

Kaikkienensa teoksen luvut ovat empiirisesti ilahduttavan rikkaita ja lähdeaineistoja hyödynnetään luovasti. Osa analyysien kohdehenkilöistä on jo ennestään perin tunnettuja, mutta heidän takaansa nostetaan esiin myös nippu vähemmälle huomiolle jääneitä oppineita ajatuksineen ja kontakteineen. Verkostojen ja monipuolisen vastavuoroisuuden kuvaamisen ohella teoksen parhaimpana antina on aineellisen kulttuurin huomioiminen aiempaa voimakkaammin akateemisten rakenteiden ja toimijoiden rinnalla. Näillä näkökulmillaan antologia pystyy tavoitteensa mukaisesti kehittämään varhaismodernin oppi- ja tieteenhistorian tutkimusta.

Petteri Impola
petteri.s.impola [apud] jyu.fi

Kirjoittaja on Suomen historian väitös- ja projektitutkija Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Tätä arvioita kirjoitettaessa on viisitoista vuotta siihen, kun Kuninkaallisen Turun akatemian perustamisesta tulee kuluneeksi 400 vuotta. Aika kuluu nopeasti, joten on mielenkiintoista jäädä seuraamaan, millaisia tutkimushankkeita viriää juhlavuotta lähestyttäessä. *Tie meren yli* tarjoaakin mainion ponnahduslaudan siihen, millaista laajakatseinen arkea ja kulttuuria, paikallista ja kansainvälistä ja yksittäisiä toimijoita sekä rajat ylittäviä aatteita yhdistävä akateemisen yhteisön historiankirjoitus on ja voisi olla jatkossakin. Riippunee pitkälti tutkimusrahoittajien suopeudesta, tullaanko vuoteen 2040 mennessä edistämään tarkkarajaisia Turun akatemiaa käsitteleviä hankkeita vai joko olisi aika kokonaan uudelle varhaismodernin ajan opinahjon kokonaisuudelle painopisteenään esimerkiksi aate- ja kulttuurihistoria sekä arki- ja sosiaalhistoria osana globaalia oppi- ja tieteenhistoriaa. Toisaalta pitäisikö metodologisen nationalismin ja kansallisesti rajautuneiden lähtökohtien todelliseksi kitkemiseksi Turun akatemiaan keskittymisen sijaan laatia yhdistävä ja vertaileva perustutkimus kaikista varhaismodernin Ruotsin yliopistoista?